

STANISLAV ŽAŽA

## K FUNKCI NĚKTERÝCH KONEKTIVNÍCH ČÁSTIC V RUŠTINĚ A V ČEŠTINĚ

1. Je určitým paradoxem v historii lingvistiky, že slova, kterým se do poměrně nedávné doby nedostávalo pozornosti ani natolik, aby byla konstituována jako samostatný slovní druh, docházejí v posledních letech takového zájmu, že je jejich popis právem považován za jeden z aktuálních jazykovědných úkolů a že jsou jim věnovány rozsáhlé monografie. Srov. např. Nikolajeva 1985, Grochowski 1986 aj.

Není účelem této stati podávat přehled a tím méně rozbor jednotlivých koncepcí a klasifikací částic u našich, popřípadě zahraničních lingvistů. Byl by to úkol velmi složitý, protože neobyčejně složitá je i sama otázka podstaty tohoto slovního druhu, rozsahu jeho působení a funkcí ve výpovědi. Dosavadní rozkolísanost v klasifikaci částic, jak ji nalézáme v gramatikách a slovnících, je způsobena v nemalé míře vágností kontur ohraničujících částice proti soumezným slovním druhům (příslovcím, spojkám, citoslovcím). S tím bezprostředně souvisí dosud stále neuspokojivá teoretická ujasněnost a jednota stran funkcí částic ve výpovědi a v promluvě. Stačí připomenout jen některé rozdílné názory. Pomineme-li překonané chápání částic jako všech neohebných slov, které právem odmítá již Trávníček 1951, 847, nalézáme v rejstříku různých koncepcí na jedné straně takové, které za částice považují jen poměrně úzký okruh slov (srov. např. Trávníček 1951, 846, a ještě vyhraněněji Kopečný, 1962, 148), upozorňují ovšem na funkční blízkost částic a jiných slovních druhů, na druhé straně pak takové, jejichž autoři klasifikují jako částice prakticky všechny výrazy (i autosémantické), které neplní funkci větného členu a nemají charakter spojky nebo citoslovce (o předložkách nemluvě); srov. např. Russkaja grammatika 1980, 737. Rozmanité jsou i názory na funkce částic.

2. Hranice tohoto slovního druhu budou ovšem pravděpodobně vždy poněkud vágní právě vzhledem k výrazové totožnosti a s ní spjaté funkční oscilaci mezi částicemi a jinými slovními druhy. Srov. např. Дом всё тот же, *разве* только краска кое-где слезла (*snad jen barva leckde vybledla*). (částice?) — Непременно приду, *разве* только заболело (*leda bych onemocněl*). (spojka?) — Ну и мороз! То же (*pane*) *mráz!* (částice? citoslovce? složená částice?).

Nicméně je přes tyto obtíže třeba usilovat o takový výklad, který by vedl k maximálnímu zpřesnění situace. Po dlouhou dobu byla totiž funkčně významová stránka částic registrována často více méně jen v rámci izolované větné výpovědi — přibližně na úrovni větněčlenského rozboru —, aniž se leckdy v dostatečné míře přihlíželo k sémantice širšího kontextu a ke konektivní funkci částic. Současná teorie usiluje o překonání tohoto nedostatku; otázek vynucujících si řešení je tu však ještě velmi mnoho. Je nutno především vyjasnit obsahové typy a funkční kompetenci jednotlivých částic. V souvislosti s tím je třeba zkoumat součinnost částic a ostatních prostředků sloužících k vyjadřování konektivních funkcí (jako jsou slovesné kategorie, komponenty aktuálního členění, tj. slovosled, intonace, větný přízvuk aj.); srov. např. Zimek, 1980, 153; Čmejrková 1986, 53. Při kontrastním popisu pak je nutno kromě polysémie mnohých částic v rámci jednoho jazyka navíc počítat s rozdílnou kompetencí ekvivalentů v druhém jazyce i s nestejnými možnostmi vzájemné součinnosti částic s dalšími konektivními prostředky.

3. Ve smyslu toho, co bylo uvedeno, chápeme částice jako gramatická slova, podílející se na vyjadřování různých komunikativních charakteristik výpovědi (a zčásti i na tvoření morfologických forem nebo jejich analogů: *ушел бы, да здоровствует, пусть крепнет, лишь бы понял*). Společné všem těmto funkcím je to, že je v nich přítomen význam modálního nebo emocionálního vztahu: postojе mluvčího k obsahu výpovědi nebo/a vztahu výpovědi ke kontextu a ke konsituaci. Srov. Russkaja grammatika 1980, 737. Částice většinou obsahují jen jeden morf a nejsou spjaty živými motivačními vztahy s autosémantickými slovy, např. *вог, да, же, и, а, не*.

Částicemi v uvedeném smyslu nejsou tedy elementy jako *кое-, -нибудь, -то, -либо* (a podobně ani *вог, вои, хоть, же*) v zájmených slovech jako *кое-кто, когда-нибудь, вот эта, тот же* ap.

4. Vedle toho existuje ovšem řada výrazů, které bezprostředně souvisí jak svým původem, tak i významem a formou se slovy autosémantickými, jako *верно, точнее, в особенности, кажется, к счастью* ap. Stejně jako částice jsou však i tato slova jen vyjádřením mluvčího k obsahu výpovědi a nemohou mít funkci větných členů; nazýváme je proto modální výrazy. Spolu s částicemi tvoří zvláštní skupinu slov — tzv. větné modifikátory. Srov. Hrabě 1986, 116. Zde pro stručnost užíváme většinou jen termínu částice.

5. Výraznou funkci mnohých částic je funkce konektivní, záležející v tom, že spojují dané sdělení s předcházející informací existující ve vědomí adresáta sdělení a toto sdělení s ní konfrontují, popřípadě reagují na ni a komentují ji. Srov. Adamec 1985, 133. Nezáleží na tom, zda má tato informace ráz explicitního kontextu, implikace spjaté s kontextem, nebo jen konsituace či koempirie. Adamec pro ni razí název preinformace. Sám podává popis řady komentujících reakcí vyjadřovaných jednotlivými částicemi a právem zdůrazňuje, že sémantická klasifikace částic vyžaduje obtížnou a zdlouhavou analýzu.

6. V následujících odstavcích hodláme ukázat jeden z možných dílčích postupů při takové analýze, a to na příkladu sémantické charakteristiky částice *také*, její hovorové varianty *taky*, knižních *těž*, *rovněž* (a archaické *taktěž*) a ruských ekvivalentů těchto částic. Srov. Žaža 1971, 245; Lízalová 1968, 3.

Každá z českých variant funkčně odpovídá dvěma ruským částicím, a to

тоже а также. Ty se však významem zcela nekryjí: *тоже* (v knižním úzu i также) signalizuje, že sdělovaný obsah je identifikován se skutečností obsaženou v preinformaci (nebo s její částí), kdežto primární funkcí также je vyjadřovat adjunkci dalšího elementu k tomu, co je známo z preinformace. Např. (identifikace): A. Я очень рад вас видеть. B. Я *тоже*. — Ваня *тоже* хотел прийти сюда (// хотел *тоже*). — Насмешникам *тоже* достанется. *Na postěváci také dojde.* — У стены помешался широкий чёрный диван ... и три стула, *тоже* чёрных. Gorkij. — Прекрасна и любезна истина и добродетель, но и красота *также* прекрасна. Bělinskij. Avšak (adjunkte): Я начал, кроме беллетристики, читать *также* специальные журналы. — По проспекту Мира ходят *также* трамваи (tj. kromě autobusů). — В лице замечалась *также* сдержанность (kromě jiných rysů). Gončarov. Na absolutním začátku věty však místo также stává даже nebo и: *Даже*// в Италии стоят сильные морозы (*Такé v Itálii*). — *И//даже* Ваня заболел гриппом. *Taky Váňa dostal chřipku.*

Výrazová totožnost českých částic, plnicích dvě odlišné funkce, není ovšem absolutní, ale je korigována v souladu s aktuálním větným členěním v rovině zvukové: *такé* identifikační je jako centrum jádra výpovědi nositelem větného přízvuku, kdežto *такé* adjunkční nikoli. Srov. rozdíl při současném výskytu obou realizací: Заручившись симпатиями Нины Леонтьевны, а *также* выгодной работой ..., Перекрестов *тоже* возмечтался. *Když si zábezpečil přízeň N. L. a také výhodnou práci ..., P. také zpychl.* Mamin—Sibirjak.

Spojitosť s identifikační funkcí je zřejmá u *тоже/taky* vyjadřujícího pohrdavé nebo ironické podceňování jevu vyplývajícího z preinformace. Např. *Тоже мне поэт! Taky jeden básník!//То je mi taky básník! — Также мне идея!//Вот тоже идея!//Вот тоже придумал! То je taky (//але) nápad! — Также умник нашелся! То se našel taky (//але) chytrák!* V češtině je tu však patrná tendence k přesunu větného přízvuku mimo částici.

Vyskytují se i případy, kdy částice *тоже* vytváří složeninu se substantivem, např. печальные „*тоже-социалдемократы*“ *politováníhodní „taky sociální demokrati“* Lenin. Častější je zde však komponent *горе-* (псевдо-, лже-), např. *горе-писатель takyсписовател, псевдомарксист pseudomarxista, takymarxista* apod.

7. V předcházejících případech tkví v české částici invariantní rys ‚přirůstek něčeho‘, ať již jde o opakování (při identifikaci), nebo zmnožení (při adjunkci).

V několika dalších případech se však *taky* (poněkud méně často *такé* a zpravidla nikoli *тѣж, rovněž*) vyskytuje ve významech, v nichž tento invariantní význam chybí (nebo je zcela potlačen). V tomto případě není částice nikdy nositelkou větného přízvuku. Není bez zajímavosti, že se tu v ruštině nejen nikdy nedá užít výrazu *тоже/также*, ale že se české *taky*, byť i jen z malé části, funkčně kryje s ruským *так и*; jindy pak je v ruštině *да и, и*, *и*, *и*, *так* *ведь*.

Jsou zde tři hlavní okruhy konstrukcí:

A. Částice signalizuje, že výpověď potvrzuje očekávaný výsledek plynoucí z preinformace. Např. [Bylo jasné, že dříve plánované hokejové utkání se neuskuteční.] *Встреча так и не состоялась. Уtkání se taky nekonalo.* Z tisku — [Я знал, что она мне не напишет.] *Конечно, она так и не написала. Овšemже taky nenapsala.* Kazakov, cit. Adames. — *Вася обещал вернуться вовремя; да и вовремя вернулся (a taky se včas vrátil).* Сомов. — [Ожéká-

val se pravděpodobný výsledek nějakého děje.] *Так оно и случилось. Так се (to) také stalo.* PMŘC 2, 81.

Srov. i ironickou variantu této konstrukce (její skutečný smysl je právě opačný): *Так он и пойдёт туда! Ten (ti) tam taky (||tak) půjde, to víš! — Так он и купит тебе это,ждидайся! Ten ti to taky (||tak) koupí, jen čekej!*

B. Částice signalizuje, že výpověď nějak zdůvodňuje (zpravidla v dialogu) skutečnost obsaženou v preinformaci. Nejčastějším ruským ekvivalentem je tu tak věd. *Taky/také zde stojí buď samo, nebo ve spojení s vždyť, popř. však: A. Vypadáte špatně. B. Taky jsem celou noc nespал (Vždyť||Však jsem taky ...). A. Вы плохо выглядите. B. Так ведь я всю ночь не спал. — A. Уж spolu mluví dvě hodiny. B. Taky se půl roku neviděli (Vždyť||Však se taky ...). A. Они уже два часа разговаривают. B. Так ведь полгода не виделись. — A. То jste si dnes pospíšili! B. Taky máme pěkné zpoždění! (Vždyť||Však máme taky ...) A. Уж очень вы сегодня поторопились! B. Так ведь отстаём-то как!*

Podobný význam má také/taky ve výpovědích majících formu řečnické otázky, které vyjadřují, že odůvodnění skutečnosti, jež je obsažena v preinformaci, je natolik samozřejmé, že jiná možnost ani neexistuje. V ruštině zpravidla taková otázka obsahuje částici же, popř. и: Např. *Спи в стару. Kde má také spát? Он спит в палатке. А где же ему спать? — Пойдем там hned. Наč taky čekat? Пойдем туда сейчас. Чего же ждать? — Буду се muse! přestěhovat. Со mám taky jiného dělat? Придется переехать. Что же мне остается делать? — Nic mi neřekla. А со má taky на то říct? Она мне ничего не сказала. Да и что ей сказать на это? — Všichni už odešli. Но а со (taky)? Все уже ушли. Ну и что же?*

C. Částice vyjadřuje, že sdělení je právě tím faktem, který vyplývá ze skutečnosti naznačené v preinformaci. *Také* zde má význam ‚právě‘. V ruštině mu odpovídá částice и: [Voda rychle zamrzá.] *V tom také (||právě) tkví celý problém.* [Вода быстро замерзает.] В этом и заключается вся проблема. PMŘC 2, 81 — *Oklamal jsi mě; а то је taky (||právě) důvod mé rozmrzelosti.* Ты меня обманул; вот и причина моей досады. Z časop. Там, kde jde o evidentní vztah důsledkový, má také, užitě samostatně, význam ‚[právě] proto‘; je-li spojka *proto* vyjádřena, má také význam ‚právě‘: *A. V tom sále je špatně slyšet. B. Taky (||[právě] proto) tam nikdo není.||Proto там taky (||[právě] nikdo není.* В этом зале плохо слышно. Поэтому там и никого нет. — *Nemůže ho vystát; taky (||[právě] proto) nepřišla. ||proto taky (||[právě] nepřišla.* Она его терпеть не может: поэтому и не пришла.

8. Jak jsme viděli, jsou v uvedených konstrukcích nejčastějším výrazovým prostředkem částice и, věd, vytvářející někdy spojení s jinými částicemi (так, да). To je však zase jen dílčí pohled na funkční sféru těchto částic. Např. částice так и má řadu dalších významů, které už nelze přiřadit k českému také (vyjadřuje např. intenzitu trvajícího děje nebo naopak náhlý průběh děje apod.). Uvážíme-li počet všech větných modifikátorů — částic а modálních výrazů — а jejich možných kombinací (řádově přes 300) i početné možnosti jejich realizací v nejrůznějších kontextech, navíc pak i všechny postuláty, jež přináší s sebou konfrontační popis (viz zde odst. 2), pak jistě není třeba dalších důkazů о pracnosti jejich komplexní analýzy, má-li si činit nárok alespoň na dílčí úplnost. Avšak pro dokonalejší poznání funkcí jazykových prostředků v komunikačním procesu je podle našeho názoru nezbytné tuto námahu podstoupit.

## SEZNAM LITERATURY

- ADAMEC, P.: K voprosu o konektivnoj funkcii častic i blizkich k časticam slov. In: Z. Hlavsa, D. Viehweger (ed.), *Aspects of Text Organization, Linguistica 11*. Praha 1985, s. 133—139.
- BAJZÍKOVÁ, E.: Úvod do textovej syntaxe. Bratislava 1979.
- BĚLICOVÁ, H.: Modální báze jednoduché věty a souvětí. *Linguistica 5*. Praha 1983.
- Česko-ruský slovník, 1—2. Praha—Moskva 1973.
- ČMEJRKOVÁ, S.: O jednom typu zobrazovací perspektivy v ruském a českém textu. *ČsR, 31*, 1986, 2, s. 53—59.
- DANEŠ, F.—HLAVSA, Z.: K vztahu aktuálního členění a sémantické stavby výpovědi, *SaS, 44*, 1983, s. 3—11.
- Grammatika ruskogo jazyka, t. 1, 2/1. Moskva 1960.
- Grammatika sovremennogo ruskogo literaturnogo jazyka. Moskva 1970.
- GREPL, M.: Emocionálně motivované aktualizace v syntaktické struktuře výpovědi. Brno 1967.
- GREPL, M.: Komunikativně pragmatické aspekty výpovědi. In: *Otázky slovanské syntaxe IV/1*, Brno 1976, s. 15—37.
- GREPL, M.—KARLÍK, P. *Skladba spisovné češtiny*. Praha 1986.
- GROCHOWSKI, M.: *Partykuły polskie*. Warszawa 1986.
- HOFFMANNOVÁ, J.: Typen der Konnektoren und deren Anteil an der Organisierung des Textes. In: J. Kořenský, J. Hoffmannová (ed.), *Text and Pragmatic Aspects of Language. Linguistica 10*. Praha 1984, s. 101—140.
- HRABĚ, V.: Problematika opisanija morfoložičeskoj sistemy ruskogo jazyka v učebnych celjach. In: *Naučnyje tradicii i novyje napravlenija v prepodavanii ruskogo jazyka i literatury. Doklady čechoslovačkoj delegacii na VI kongresse MAPRJAL v Budapešte*, Praha 1986, s. 116—119.
- KOMÁREK, M.: K jednomu funkčnímu rozdílu v soustavě partikulí. *SaS, 40*, 1979, s. 139—142.
- KOPEČNÝ, F.: *Základy české skladby*. Praha 1962.
- KUBÍK, M. a kol.: *Ruskij sintaksis v sopostavlenii s češškim*. Praha 1982.
- LÍZALOVÁ, L.: Na čto neobchodimo obratit' vnimanije učaščichsja, zanimajuščichsja ruskim jazykom, Brněnský učitel, 2, 1967/68, s. 3—5.
- MISTRÍK, J.: K otázke častic. In: *Jazykovedné štúdie IV*, 1959, s. 201—228.
- MRÁZEK, R.: *Syntax pracích vět v ruštině*. *ČsR, 3*, 1958, 1, 1—18.
- MRÁZEK, R.: Emocional'nost' predloženija i perspektivy jeje sravnitel'nogo issledovanija. In: *Otázky slovanské syntaxe IV/2*. Brno 1980, s. 93—98.
- NIKOLAJEVA, T. M.: Funkcii častic v vyskazyvanii (na materiale slavjanskich jazykov). Moskva 1985; rec. Čmejrková, S., *ČsR, 31*, 1986, 4, 185—188.
- Příruční mluvnice ruštiny, sv. 1, 2. Praha 1979.
- Rusko-český slovník, 1—2. Moskva—Praha 1978.
- Russkaja grammatika, t. 1. Moskva 1980.
- Russkaja grammatika, sv. 2. Praha 1979.
- ŠMILAUER, V.: *Novočeská skladba*. Praha 1966.
- TRÁVNÍČEK, F.: *Mluvnice spisovné češtiny*, sv. 2. Praha 1951.
- Velký rusko-český slovník, sv. 1—6. Praha 1952—64.
- ZIMĚK, R.: Sémantická výstavba věty. *AUPO, Philologica 44*, Praha 1980.
- ŽAŽA, S.: Ruské ekvivalenty slov *také, taky, též* a jejich sémantická charakteristika. *Ruský jazyk, 21*, 1970/71, 6, s. 245—249.

## К ФУНКЦИИ НЕКОТОРЫХ КОННЕКТИВНЫХ ЧАСТИЦ В РУССКОМ И ЧЕШСКОМ

Пока не совсем удовлетворительное состояние теоретической разработки частиц связано, по мнению автора, во-первых, с тем, что функции частиц переплетаются

с функциями смежных частей речи, а именно, с одной стороны, наречий, с другой стороны, союзов и междометий; во вторых, с тем, что функции частиц по большей части описывались в пределах отдельных предложений (подобно членам предложения) и что внимание лингвистов не обращалось на семантику более широкого контекста и на коннективную роль частиц. Современная теория стремится к устранению этого недостатка; однако есть еще много вопросов, решение которых необходимо; например, изучение взаимодействия частиц и других средств выражения коннективных функций (как, напр., категорий глагола, компонентов актуального членения предложения и т. п.). Специальные задачи представляет собой изучение частиц и модальных выражений (типа *верно, вообще, в особенности* ...) в сопоставительном плане.

Опираясь на понятие преинформации (ср. статью П. Адамца в списке литературы) автор подвергает анализу употребление чешской частицы *také* (и ее вариантов *taky, též, rovněž*), сопоставляя ее с ее русскими эквивалентами. Дается описание конструкций, в которых чешская частица соответствует частицам *тоже* (выражающей идентификацию сообщения с элементом, содержащимся в преинформации, напр.: *Я рад вас видеть. Я тоже*) и *также* (выражающей адъюнкцию нового элемента, напр.: *По проспекту Мира ходят также трамваи*). Кроме того приводятся примеры других конструкций, в которых частица *také*, не соотносимая с *тоже/также*, комментирует разные другие факты, содержащиеся в преинформации; так, напр., выражает то, что сообщение является подтверждением ожидания, вытекающего из преинформации, напр. *Так оно и случилось. Tak se (to) také stalo*.